

ĮVAIRIAPUSIS KAUNO ŠVENTOVĖS TYRIMAS

RECENZIJA

Kauno Šv. Apaštalo Petro ir Pauliaus arkikatedra bazilika, kurios istorija apima beveik 600 metų laikotarpį, yra vertingas sakralinio meno paminklas. Arkikatedros bazilikos išorės architektūroje ryškiai skleidžiasi gotikos, renesanso ir neogotikos darna. Nevienalaikis šventovės interjeras, susiformavęs per 350 metų, gali būti įvardytas kaip daugiasluoksnius: greta pagrindinio baroko sluoksnio minėtina gotika, neogotika, neorenesansas, neobarokas, XX-ojo amžiaus menas.

Šis labai svarbus Kauno miesto architektūros ir kultūros paminklas tik pastaruoju metu sulaukė sistemingo nuodugnaus kompleksinio tyrimo. Knyga, kurią parašė dvi profesorės ir dvi daktarės, šio reikšmingo pastato istoriją, susiklosčiusius ypatumus pristato pačiais įvairiausiais aspektais. Monografiją sudaro įvadas ir šeši skyriai; gausūs knygos priedai: dvasininkų sąrašas, santrumpas, bibliografija, 145 iliustracijų sąrašas, asmenvardžių ir vietovardžių rodyklė.

Prof. dr. Laimos Šinkūnaitės glaustame įvade pateikta Arkikatedros bazilikos tyrimų apžvalga. Daugiausia dėmesio skirta moksliniams tyrinėjimams, tačiau minimi ir žinomi faktai pakartojantys enciklopedinių leidinių bei žinybų straipsneliai. Šiame kontekste sunku suprasti, kodėl pamirštas ir įvade net nepaminėtas keturiolikos puslapių apimties Vytauto Levandausko tekstas, kuriame pirmą kartą sovietmečiu bandyta šventovės architektūrą ir dailę pristatyti kaip „darnų formų, linijų ir spalvų

sąskambį“¹. Įvado nepuošia ir klaidingi dokumentų saugyklų įstaigų pavadinimai: *Vilniaus valstybinis istorijos archyvas* (turi būti: *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*) arba *Vilniaus universiteto Rankraščių skyrius* vietoj *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriaus* (p. 9).

Didžiausios apimties skyriuje *Istorija* doc. dr. Vaida Kamuntavičienė išsamiai išnagrinėjo Kauno Šv. Petro ir Pauliaus parapijos raidos bruožus, daug dėmesio skyrė klebonams, parapinei mokyklai apibūdinti, išryškino svarbiausius sielovados aspektus, brolių reikšmę ir karitatyvinę parapijos veiklą. Ši skyrių „lydi“ 546 nuorodos į archyvinius šaltinius, daugiausia neskelbtus dokumentus.

Skyrius *Architektūra* (prof. dr. Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė) parašytas daugiausiai remiantis skelbtais Algės Jankevičienės ir kitų autorių tyrimais. Jame esama ir įdomių autorės samprotavimų, suteikiančių galimybę suvokti tiek šios šventovės fizinio „kūno“ ypatybes, tiek architektūrinę kalbą skleidžiamų pasakojimų turinį. Iki šiol publikacijose vyravo formalus sausas šio objekto architektūros pristatymas. Tai lėmė sovietmečio tyrėjams keliami apribojimai atvirai sieti menines formas su jų reiškiamomis idėjomis.

Autorė mano, kad išpūdingos dydžiu ir sudėtinga „sluoksniuota“ istorija pasižymišios bažnyčios monumentalų ir rūstoką pastato išorės pobūdį ir savitumus lemia gotikos stilius (p. 67). Išsiskiria vienas masyvus bokštas. Sekant autorės mintį,

susidaro įspūdis, kad paprastai Lietuvos gotikinės bažnyčios yra dvibokštės („Tokie masyvūs, asimetriškai įkomponuoti bokštai Lietuvos bažnyčioms nebūdingi; akivaizdu, jog pradinė pastato kompozicija turėjo būti dvibokštė“, p. 68). Argi? Iš tikrųjų, gal tik vienintelė gotikinė Šv. Onos bažnyčia Vilniuje turi du bokštus.

Skirtingai nei kitos didžiosios gotikinės bažnyčios, kurios dažniausiai turėdavo žemesnes presbiterijas, arkikatedros presbiterijos aukštis, autorės pastebėjimu, toks pat kaip ir navų. N. Lukšionytė-Tolvaišienė teigia, kad „unikalūs Lietuvos gotikos kontekste yra tinkliniai ir krištoliniai presbiterijos, zakristijos ir emporos skliautai“ (p. 68). Tokia apibendrinamoji formuluotė kiek klaidina, nes pati autorė anksčiau nurodė: presbiterijoje – tinkliniai, zakristijoje ir emporoje – krištoliniai skliautai (p. 64). Tekste paminėta dar viena dėmesį patraukianti ypatybė – pastato asimetrija. Autorė interjere diferencijuoja ir stilių reprezentantus: autentišką gotikos formą ir skliautų formas išsaugojo tik presbiterija ir zakristija su empora, tuo tarpu navų dalyje vyrauja barokas.

Architektūros istorikė aptaria architektūrinius pokyčius, kai kuriuos vertina kritiškai (pavyzdžiui, pristatydama vėlesniųjų laikų formų raišką, pažymi, kad, deja, ne visuomet naujosios formos derėjo prie autentiškų senųjų), kartu pabrėžia ir labiau pavykusius naujadarus: „vientisiausia ir meniškiausia iš istorizmo laikotarpio – koplyčia, skirta Švč. Sakramentui, kuri iš vidaus atrodo kaip savarankiškas statinys“ (p. 69).

N. Lukšionytė-Tolvaišienė, išnagrinėjusi pastato architektūrinių formų makrostruktūrines savybes, daro išvadą, kad architektūriniais interjero vaizdiniais aktualizuojama laivo, kaip saugios kelionės priemonės, metafora. Kitas kodas (abu įprasminėti tame pačiame morfologiniame pastato „kūne“) skleidžiasi architektūrinių formų ir erdvinės sąrangos slinktimi altoriaus link – Išganymo kelio idėjos pabrėžimas. Tačiau tokios konotacijos autorės galbūt yra perdėm pakylėtai pabrėžiamos, nes iš tikrųjų tai būdinga kone visoms bažnyčioms.

Interjero dailei skirtame skyriuje (prof. dr. L. Šinkūnaitė) išnagrinėta istorinių priežasčių nulemta

interjero kaita, atskleista altorių dailės ikonologija, išskirti seniausi ir vertingiausi sakralinės dailės kūriniai. Skyriaus autorė atskleidžia vidaus įrangos ikonografinėje programoje plėtotų trijų pagrindinių tarpusavyje susijusių temų (Jėzaus Kristaus, įteigusio Bažnyčią, Švč. Mergelės Marijos ir Šventųjų) motyvų raišką (p. 73). Pavyzdžiui, argumentuotai aptarinėdama šventųjų parinkimą, kurį lėmė tiek Tridento Susirinkimo padiktuoti motyvai (populiarius ankstyvieji krikščionybės šventieji), tiek asmeniškų fundatorių intencijos, autorė detalai atskleidžia ir vietinių fundatorių motyvus, nulėmusius šventųjų parinkimą.

Autorė mano, kad interjere įkūnyto dailės diskurso poveikio laukas neapsiribojo nagrinėjama bažnyčia („vaizdžiai ir giliai atskleista Tridento Susirinkimo estetika galėjo būti pavyzdys ir kitoms miesto šventovėms“); kaip reikšmingą ypatybę autorė pabrėžia tai, kad „parapijos bažnyčios meno kūriniai labai įvairiapusiškai atspindėjo savo epochą“.

Ypač daug dėmesio monografijoje skirta altorių, kurie iki šiol buvo mažai nagrinėti, analizei. Aktualūs autorės svarstymai apie interjero kaitą ir perimamumą: „XVIII a. gale naujasis sakralinių įrenginių ansamblis nepakeitė nuo XVII a. pab. tradiciškai susiformavusios altorių išdėstymo bažnyčios erdvėje tvarkos. Be to, visus vėlyvojo baroko ir ankstyvojo klasicizmo elementus interjere pavyko apjungti į darnią visumą“ (p. 80).

Vertindama interjero pertvarkymus, dailėtyrininkė remiasi ne tik estetiniais, bet ir etiniais kriterijais: „Elgesys su senaisiais dailės kūrinių XIX a. pab. liudijo apie pagarbos stoką“ (p. 83). Deja, tai buvo būdinga ir vėliau: interjero dekoras ir įranga didžiausius nuostolius patyrė 1968–1970 m. atliktos „restauracijos“ metu.

Skyriuje nuodugniai aptarti altoriai, juose esantys paveikslai, idėjinei ir meninei visumos sąrangai svarbūs dekoratyvinės drožybės elementai ir angelų skulptūros (Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų altorius), pateiktos ikonologinės interpretacijos, paaiškinti siužetai, meninės raiškos ypatumai. Pavyzdžiui, anot L. Šinkūnaitės, Kauno arkikatedros paveiksle *Sopulingoji Dievo Motina* (XVI–XVII a. sandūra) autorius pateikė individualią

Pietos – vienos pagrindinių mariologinių temų – interpretaciją: „sudvasintas apšvietimas dematerializuoja veikėjus – lieka tik Kančia ir Auka“ (p. 97).

Išsamiai pristatomi ir sienų tapybos paveikslai, ir ornamentinės kompozicijos. Beveik visa bazilikos interjero skliautų ir sienų puošyba, atlikta XIX a. pabaigoje, iki šio leidinio nebuvo išsamiau nei aptarta, nei analizuota. L. Šinkūnaitė patikslino jokiais dokumentais nepagrįstus bendro pobūdžio teiginius apie dailininkų autorystę. Autorė svarsto, jog koplyčių figūrines kompozicijas galėjo nutapyti Janas Česlovas Moniuška, o ne Janas Čajevičius, kaip buvo manoma iki šiol. Tokio pobūdžio patikslinimų, įžvalgų darbe yra ir daugiau.

Švč. Trejybės altoriuje (įrengtas XVIII a.) buvusiam vieninteliam išlikusiam paveiksliui, įvertindama analogijas, remdamasi tipologinės analizės duomenis, ikonologinį kontekstą, pavadinimą *Triumfuojančioji Bažnyčia* suteikė pati tyrinėtoja (p. 107).

Šio neabejotinai vertingo skyriaus autorei visgi norėtųsi paprieikštauti dėl nepakankamo XIX a. dailės atskleidimo. Recenzentas įžvelgtų netgi tam tikrą disonansą su *Architektūros* skyriumi, kur, atvirkščiai, apie XIX a. pertvarkymus Katedros steigimo proga, XX a. restauravimo darbus parašyta daugiau, negu apie visus ankstesnius laikotarpius. Be abejo, tyrinėtojas negali įdėti daugiau informacijos, negu gali jos rasti. Tačiau, kai iš aštuonių Jano Čajevičiaus sienų tapybos darbų, skirtų Šv. Apaštalo Petro ir Pauliaus gyvenimui pavaizduoti, analizuojami tik du, jau galima kalbėti apie akivaizdų monografijos neišbaigtumą. Juk tos aštuonios sienų tapybos kompozicijos jau sovietiniais metais buvo įrašytos į Kultūros paminklų sąrašą, o ir dabar tebėra Kultūros vertybių registre. Recenzentas mano, jog monografijoje aptariant altorių paveikslus, turėjo būti skirta kur kas daugiau dėmesio dailininkui Mykolui Elvyriui Andrioliui. Juk jis nutapė keturiolika didelių altoriaus paveikslų, iš kurių dešimt yra Arkikatedroje. Autorė plačiau paanalizavo tik *Išminčių pagarbinimo paveikslą*.

Dar keletas dalykų, kurie trukdo geriau įsigilinti į skyriaus medžiagą: užrašai po paveikslais prasideda ne nuo jo turinio, o nuo autoriaus; nenurodyti dailės kūrinių matmenys.

Skyrius apie liturginius indus ir paramentus (autorė dr. Rima Valinčiūtė-Varnė) atskleidžia bažnyčios liturginių indų ir drabužių rinkinio kaitą. Kolekcija nagrinėjama orientuojantis į bažnyčios funkcijų ir statuso pokyčius. Pateikiamas apibendrinamasis rinkinio įvertinimas, atskleidžiantis tiek pragmatinę, tiek reprezentacinę pusę: XIX a. liturginių, ypač sidabrinių indų, kiekis, didesnis nei būtinoji šio rinkinio sudėtis, rodė Kauno parapijos bažnyčią esant vieną turtingiausių Žemaičių vyskupijoje (p. 112). Autorė įvertina atskirų liturginių reikmenų reliktinę reikšmę: „ypatinga verte išsiskiria sidabrinių žvakidžių pora, skirta Literatų brolijos globojamam Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų altoriui“. Aptariamose reikmenų meninės ypatybės, ornamentika, ikonografija. Arkikatedroje saugomi reikmenys ir iš kitų bažnyčių, o tai liudija apie ypatingą rinkinio kultūrinę vertę.

Skyriuje *Varpai* (prof. dr. L. Šinkūnaitė) išsamiai aptarti keturi Arkikatedros bažnyčios varpai. Anksčiau plačiau buvo žinomas tik didysis (*Gyvuosius šaukii*). Senujų miesto parapijos bažnyčios varpų likimas nežinomas. Recenzentui neaišku, kodėl šiame skyriuje patalpinta tik tai varpo Šv. Petras ir Paulius iliustracija (p. 127), o varpas Šv. Juozapas iliustruojamas *Istorijos* skyriuje (p. 29).

Kitas reikšmingas kultūros istorijos sluoksniu, susijęs su bažnyčios dvasininkų pagerbimu, išnagrinėtas skyriuje *Memorialiniai ženklai* (autorė prof. dr. L. Šinkūnaitė). Autorė pristato tiek interjere, tiek eksterjere įrengtas memorialines lentas, antkapines ir architektūrines epitafijas, antkapines plokštes. Arkikatedros bazilikos Švč. Sakramento koplyčioje 2000 m. buvo palaidotas kardinolas Vincentas Sladkevičius. L. Šinkūnaitė aptaria memorialinius ženklus, nebijodama pareikšti kritinių pastabų apie kūrinių estetinę meninę kokybę – pavyzdžiui, ji kritiškai vertina 1989 m. įrengtą arkivyskupo Juozo Skvirecko architektūrinę epitafiją (p. 130).

Monografija estetiškai sumaketuota, dauguma iliustracijų kokybiškos. Nors Kauno arkikatedra sunkiai apžvelgiama ilgamečio urbanistinio apstatymo apsuptyje, tačiau jos vaizdą esama praėjusio amžiaus dailininkų ir fotografų darbuose. XX a. pradžioje

arkikatedros vaizdus publikavo lenkų žurnalai *Praca*, *Ziarno*, tarpukariu ją piešė dailininkai Sofija Riomerienė, Gerardas Bagdonavičius ir kiti. Šie darbai labai nepraturtintų Arkikatedros tyrimų, tačiau, įdėti į monografiją, praplėstų jos kultūrologinį ir estetinį kontekstą.

Monografija yra pirmas sistemingas Kauno Šv. Apaštalo Petro ir Pauliaus arkikatedros bazilikos tyrimų pristatymas, knygą rašė keturios autorės, todėl neišvengta medžiagos dėstymo netolygumo (atskiros vietos arba perdėm detalios, arba perdėm lakoniškos). Leidžiant pakartotinai, galima būtų kai ką patobulinti. Recenzento nuomone, vertėtų po kiekvieno skyriaus pateikti išdėstytos medžiagos apibendrinimą, kultūrologinį aptarimą, o tyrimus

užbaigti visų skyrių mokslinė sinteze. Turėtų būti papildyta iliustracinė medžiaga – pateikiami pastato brėžiniai, aptartų dailės kūrinių išdėstymo schemos, teminė-dalykinė rodyklė (kuri būtų labai naudinga architektams).

Monografija yra ištisai reikšmingas indėlis į Lietuvos religinio gyvenimo, religinių bendruomenių istorijos, architektūros ir dailės tyrimus.

Nuorodos

¹ Levandauskas, Vytautas; Levandauskienė, Regina; Simanavičius, Žibartas. *Kauno rotušės aikštė*. Vilnius: Mintis, 1981, p. 36–49.

Vytautas PETRUŠONIS

Vilnius Gediminas Technical University, Vilnius

A MANY-SIDED STUDY OF THE KAUNAS SHRINE

Book Review

Review of the monograph by Laima Šinkūnaitė, Rima Valinčiūtė-Varnė, Vaida Kamuntavičienė and Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė *Kauno Šv. Apaštalo Petro ir Pauliaus arkikatedra bazilika* (Archcathedral Basilica of St. Apostles Peter and Paul in Kaunas). Kaunas: Kauno arkivyskupijos muziejus (Kaunas Archdiocesan Museum), 2008 (172 pages).

Gauta 2009 11 02

Parengta spaudai 2009 11 04